

YENİ DİNİ HAREKETLERİN KLASİK DİNLERDEN FARKI: POST-MODERN PAGANİZM GELENEKSEL DİNDARLIĞA KARŞI

Prof. Dr. Mustafa ALICI*

Öz: Bu makale yeni dinî hareketlerin (YDH) temel argümanlarının aslında klasik dinlerin ‘eski’ terim ve kurumlarını “yenilemek” yani ayırışıp farklılaşmak gibi diyalektik bir dile dayanıp dayanmadığını tartışmaktadır. Çağdaş din bilimlerine göre YDH’lere ait temel fenomenler aslında sekülerleşmenin yarattığı imkânların bir sonucudur. Bir başka ifadeyle bu akımlar, kendi çağları olan post-modern günlerde artık klasik çağların gelenekleri gördükleri dinlerin yerini almak isterler.

Anahtar Kelimeler: Yeni Dinî Hareketler, Postmodernizm, Modernizm, Dinler Tarihi.

THE DISTINCTION OF THE NEW AGE RELIGIOUS MOVEMENTS FROM THE TRADITIONAL RELIGIONS: POSTMODERN PAGANISM VERSUS TRADITIONAL RELIGIOSITY

Abstract: This article discusses the fact that whether the basic arguments of new age movements (NAM) -such as all the terms of the classical religions are “the old” therefore along with all its institutions need to be renewed base on the dialectical discourses. According to the contemporary religious studies, NAM-s are the result of the secularisation process of the religious phenomena. In other words, such these fractions demands to fix themselves up in the places of the “old religions”, claiming that nowadays are theirs own.

Key Words: New Age Movements, Postmodernism, Modernism, The History of Religions.

GİRİŞ

Dinlerde “Yeni” ile “Eski” Arasındaki Fark

Doğu ile Batı maneviyatları arasında yoğun sosyo-kültürel yakınlaşmaların yaşandığı XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren YDH’lerin ortaya çıkışında en önemli etkenlerden olan sekülerleşmenin,

Geliş tarihi : 03 Temmuz 2017

Kabul tarihi : 20 Eylül 2017

* Erzincan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı.

geleneksel dinlerin düşüşündeki rolünün ne olduğu tam olarak belirgin değildir. Ancak sekülerleşmenin dinlerde ihya ve yenileme eylemlerine yol açtığı bilinmektedir. Bu noktada şöyle bir hüküm hemen yürütülebilir: Klasik Çağlarda geleneksel dinlerden mezhepler doğarken, post-modern çağda seküler süreçlerin etkisiyle artık YDH'ler ortaya çıkmaktadır.

Bu makalede de işleneceği gibi YDH'lerin temel argümanları aslında klasik dinlerin 'eski' terim ve kurumlarını "yenilemek" yani ayrıştırıp farklılaşmak gibi diyalektik bir dile dayanır. Çoğu din bilimcisi için YDH'lerin ortaya çıkardığı durumlar aslında sekülerleşmenin yarattığı imkânların bir sonucudur. Bir başka ifadeyle YDH'ler kendi çağları olan günümüzde klasik dinlerin yerini almak isterler (Robbins 1988: 57).

Klasik dinler ile YDH'ler arasındaki farklılık hatta aykırılıkların temelinde teknolojik ilerlemeler, ekonomi, hukuk, tıp ve tedavi alanındaki değişimler ve global ölçekte ortaya çıkan örgütlenmelerin yattığı farz edilmektedir. Özellikle ilk ortaya çıktığı zamanlarda bu hareketler askeri, ekonomik ve eğitim kurumlarında tepki uyandırmamıştı. Zaman içindeki toplu intiharlar toplu nikâhlar gibi aykırı eylemler küçümseyici tepkiler ve yorumların yapılmasına bile yol açtı.

Orta Çağ'da görülen sosyal mezhepsel ayrışmalar, modern dünyada Yeni Çağ hareketleriyle içkin bireysel yönelimlerle kendini ortaya çıkarmıştır. Batı Hristiyan âlemi aslında bu ayrışmaya en başından hazırlıklıdır. Kilise bir mabet anlamından ziyade Hristiyan mezhebi demektir. Böylece ayrışma en baştan itibaren Hristiyanlığın bir kaderi olmuştu. Max Weber, geleneksel toplumdan modern olana geçişte yaşanan değişimleri etkili rasyonelleşmeler olarak görürken bu rasyonelleşmenin sekülerleşmeyi doğurduğunu söyleyen Ernst Troeltch ise farklı dini görünümlerin farklı dini örgütsel yapılarda kendi ifadesini bulduğu sonucuna varmıştı (Swator 1998: 90; Hill 1987: 155).

Bu hareketleri "yeni" diye nitelemek mukayese için doğru olsa da bazı yönlerden hatalı da olabilir. Bu bağlamda bahsedilen yapıları değerlendirirken, geleneksel ve yaygın formlardan farklılıklarının belirleyici unsur olduğunu söylemek en doğrusu olabilir. Bu farklılıklar arasında dikkatimizi çeken bu hareketlerin yeni ritüeller geliştirmelerini, yerleşik ve eski organizasyonların dışında yeni bakış açıları ve farklı tecrübeler üzerine kurulmuş olmalarıdır (Robbins 2000: 515).

Eski ve yerleşik sistemli dinlerin modern yeni dinlerden farkına işaret etmek bir din bilimcisi için zordur. Budizm'e klasik ve eski din demek, onun yerleşmiş kuralları, hiyerarşisi ve cemiyet anlayışını çağrıştırıyorsa doğru olabilir. Ancak şu unutulmamalıdır; özü itibarıyla yani insanın kutsala tepkisi açısından düşünüldüğünde ister klasik ister yeni olsun tüm dini sistemler aynıdır; onları farklı kılan daha yüzeysel katmanı oluşturan algısal tezahürleridir. Yine her din klasik çağda olsun modern çağda olsun rakip hareketlerle bir yarış ve meydan okunma ile karşı karşıyadırlar. Bu açıdan düşünüldüğünde eski dinler bu yarışta kazanmış olan fiili yeni hareketler kabul edilirken, Yeni Çağ dinleri ise bir anlamda kadim inançları ihya ve yeniden kurgulamak isteyen "eski gelenekler" sayılabilirler. Bu bakımdan buradaki anahtar kelime olan "farklılığı esas almak", kronolojik anlamda değil devinimsel bir dinî gelişme bağlamında olmalıdır. Zira dinin gelişmesi çoğu kez lineer değil dairesel bir şekilde meydana gelmektedir.

Bu bakımdan YDH'ler, bazen bir tarikat bazen de bir küçük akım olarak geleneksel dinlerle senkretizm içinde ve çoğu kez onların teolojilerinden uzaklaşarak kendi ideolojik antropolojileri doğrultusunda hayatîyetlerini sürdürmek isterler. İki taraf arasındaki farklılıklar, büyük ölçüde bu zoraki ve yapay birliğe borçludur. Bu şekilde hareket ederek özellikle Hristiyanlığın hatta seküler hümanizmanın başarısız olduğuna inanan bu inançlar, özellikle Hinduizm, Budizm gibi doğu dinlerinin yanı sıra astroloji, kadim gnostik gelenekler, klasik paganizm, modern ruhçuluk ve teosofiden beslenip kendilerini büyütebilirler.

Din Tanımlamasına Bağlı Farklar

Klasik dinler ile YDH'ler arasında "din" kavramında görülen temel farklılık hemen dikkatimizi çeker. Zira "yeni" terimi aynı zamanda bu hareketlerin dini ve manevi bağlamını da etkiler ve klasik dinlerin inanç, ritüel ve yapılarından hoşnut olmamayı ve onların devamı olmamayı zımnen ifade eder. Hatta manevi açıdan yeni olan daima eskiden radikal farklılığını belirgin olarak ortaya koymak için çabalar.

Buradaki maneviyat kavramı, YDH'ler bağlamında düşünüldüğünde beden ve zihnin ortak aşkınlığını içeren tüm inanç ve fikirleri kapsar. Hâlbuki klasik dinlerde maneviyat bireyden kopuk olarak dışarıdan da tecrübe edilmektedir (Rose 2006: 600-602).

YDH'lerin klasik dinlerden en önemli farklarından biri de dindar benlik transformasyonudur. Benlik transformasyonu dini, ruhani ve varlık pratiklerinde görülen kişisel değişimlerin tamamını ifade eder.

Bu kelimeyi teknik bir terim olarak doğu dinlerinde görmek de mm-kndr. Ancak YDH'ler bu terimi, bedensel ve ruhani ilerlemeler, fiziksel ve huya dayalı acı çekmelerden kurtuluş, tedavi olmadan manevi olarak iyileşmeler gibi dini eylemleri ifade için kullanır. Bu aslında bir tür "içkin alşemi" veya psikoterapi sayılabilir. Nietzsche buna bir zamanlar "stn gücü elde etmeye götürecek iradeye sahip olmak" diye tanımlamıştı. Bu bağlamda düşünüldüğünde benlik transformasyonu, aslında Yeni Çağ dinleriyle eşanlamlı bir kelime olup, kişinin kendisini gerçeğeştirmesini ima eden hatta onun kudretli oluşunu somut hâle dönüştüren bir ifade biçimi olarak karşımıza çıkar. Zira bu hareketlerde "aydınlanmak" için kişinin benliğini bizzat kendisinin mkemelleştirmesi gerekir. Bu aynı zamanda "çok kişisel" bir kurtuluş anlayışı olup aynı zamansa benlikte ruhani bir özü kendi kendine keşfetme eylemidir. Hâlbuki klasik dinlerde söz gelişi Budizm'de acı çekmekten kurtulmak için kişisel benlik yeterli olmaz aynı zamanda dıő dünya ile uzlaşı yani sosyal bir barıő yoluna girmek de şarttır. Taoizm'de bile benlik hakkında fazla bilgi sahibi olmak için bireyin kendi çabası yetmez, ilave olarak sosyal aından etkin bir dindar olmak ve "diğerlerine dönmek" de esastır. Yahudilik ise herkesin herhangi bir gnahtan mutlaka suçlanabileceğini ve gayret göstererek temizlenmek gerektiği bilincini n şart olarak gretirken Hristiyanlık bu gnahkr ve acı çeken benliğin ancak sevgi yoluyla deęiőebileceğini savunur (Garrett 2001: 329-342; Garrett 2006: 572-573; Sethi, 1991: 1-56).

Sonuçta birey ve benlik gibi kavramlara önem veren YDH'ler, din kavramında kişinin "doğrudan bir tecrübe" ile karő karőya kalmasını isterler. Daha kısa bir ifadeyle geleneksel dinlerin aksine YDH'lerde benlik, doğaüstünün asıl kaynağıdır. Onlar için minimum din tanımı budur. Böyle bir maneviyat türü ile birey her türlü teistik anlayıőların ötesinde benliğini aőan bir güçle karő karőya kalmak ister. Böylece bu dinlerde bireyler gerçeğe klasik dinlerdeki din kurucuları veya peygamberler gibi yaklaőmak ve onu tecrübe etmek isterler. Hâlbuki klasik dinlere mensup olanlar, tecrübe edilen gerçeğe inanmak durumundaydılar. Bundan dolayı bu dinler çoğu kez benlik dini diye de isimlendirilmektedirler. Somut imanın fazla önemsenmediği bu ortamda kiő duyduğu ve okuduğu őeylerin doğrulanması veya yanlıőlanmasını daha fazla talep etmektedir (Clarke 2006: 12-13).

Sosyo- Kültürel Farklar

Klasik dinler genel olarak “açık toplum” oluşturmak ve onunla tarihsel gelişimini sürdürerek meydan okumak ve meydan okunmak isterken, YDH’lere mensup olanlar daha dar, gizemli ve sır gruplara ait olmayı benimserler. Zira YDH’lerin en önemli sosyolojik izahı onların klasik dinlere mensup insanların modern dünyada yüz yüze kaldığı kimlik, ahlaki anlam kayması ve derin kültürel kargaşalara karşı hızlı bir değişim ve köklü çözümler üreten en güçlü cevap olduklarına inanmalarıdır. Bu noktada klasik dinlerin aksine kültürler arası ilişkilerden kaçınırlar. Hatta bazı durumlarda bu hareketler, klasik dinlerin sosyal problem çözmelerine bile karşı çıkabilirler. Zira bir kült olarak bu YDH’ler, klasik geleneklerin yetersiz ve etkisizlik karakteristiklerinden beslenirler. Bazıları ise geleneksel ve sıradan dini yaşantı vaadinde de bulunabilir ve klasik cemiyete alternatif olduğunu bile iddia edebilir (Clarke 2006: 14).

Böylece yeni dini eylemler, kendilerini farklı bağlam ve kültürel ortamlarla ayırtırmak ve diğerlerinden soyutlanmak isteyebilirler. Böylece onların sosyal değişim teorileri bir tür yeni küreselleşme teorilerini de doğurabilir.

Bazı YDH’ler ise bir ileri adım olarak diğerlerinden daha farklı olarak klasik dinlere mensup olanların nüfusu kadar kozmopolit dindar kitlesi toplayabilirler. Bu aslında onun sosyo- kültürel etkisini göstermektedir. Bir başka ifadeyle etkin ve dinamik olan taraf, aslında modern dünyada kutsala en iyi cevabı veren eylem içinde olandır.

YDH’lerin sosyo-kültürel açıdan daha esnek ve daha tolere edici karakteristiği, klasik geleneklerin katı, değişmez ve dogmatik yapılarıyla kıyaslandığında değişen zaman şartlarında tercih edilebilir hâle gelebilir. Zira bu hareketler gücünü kutsal metinlere karşı esnek ve liberal okuma biçimleri geliştirerek böylece yeni bir kültürel ortamın doğmasına yol açarak elde edebilirler. Bu doğrultuda esneklik ve yenilik arayışlarına yönelen YDH’ler, çoğunlukla teknoloji ile dini sentezlemeyi amaçlarlar. Sonuçta bireysel açıdan YDH’ler taraftarlarına egemen sosyal düzenin çeşitli öğeleri ile donanarak karşı kültüre ait ahlakın yenisinden kombinasyonunu sağlayan bir bakış sunabilir. Böylece hem yapısal hem bireysel zeminde yeni dinî hareketler geleneksel sosyal kalıplara muhalefet edip onlardan farklı yapılar gösterme veya onlara uyum göstermeyi amaç edinebilirler (Bromley 1998: 329).

Sosyo-kültürel açıdan YDH'lerin bir önemli farkı da geleneksel dinlerin cemaat anlayışından daha eşitlikçi ve imtiyazsız sınıflara sahip olmasıdır. Söz gelişi Hristiyan kilisesi hem dinî hem de sosyal açıdan kendisini “üst sınıf” kabul ederken bu hareketlerin sahip olduğu dini sosyolojik yapı kendisini tabandan tavana doğru çalışan “bir alt yapı” olarak görür. Dahası Hristiyan kilisesi kendisini Tanrı inayetini elinde tutan ve düzenleyen bir nitelikte kabul ederken YDH'lerin sosyal yapısı ise bireyselciliği ve bireysel kutsallığın merkeze alındığı öznel bir özelliktedir. Bundan dolayı onlar için sosyal yapı değil sosyal yapıyı oluşturan bireyler saygıya layıktır. Böylece geleneksel yapılarıdaki görülen hiyerarşi yerine herkesin elit ve üstün kabul edildiği ruhani olmayan bir sosyal yapı söz konusudur. Bundan dolayı, grup üyeleri gönüllülük esasına bağlı bir teslimiyet ve üyelik geliştirmişlerdir. Hâlbuki geleneksel dinlerde üyelik belli bir dini toplulukta dünya gelmekle veya vaftiz olmakla veyahut o dinin giriş törenlerine başvurmakla doğal olarak kazanılan ekstra bir işlemlerle elde edilmeyen bir statüdür (Özkan 2006:10).

Rodney Stark'a göre YDH'leri sosyo-kültürel açıdan klasik dinlerden ayırt eden dokuz önemli fark bulunur:

1. YDH'lerin başarısını arttıran temel faktör, geleneksel inançlar ile bu hareketler arasındaki kültürel sürekliliğin devamıdır. Bir başka ifadeyle gelenekten tümüyle kopmamış bir esneklik onda mevcuttur.

2. YDH'ler ile toplumsal çevre arasında gözlemlenen dini tansiyon klasik dinlerinkinin aksine yüksek değil orta düzeyde olmasıdır. Daha açık ifadeyle yeni dini geleneklere mensup olanlar genelde yüksek tabaka mensuplarıdır.

3. YDH'lere üye olanlar, geleneksel inançlara mensup olanlardan daha etkin mobilizasyona sahiptirler. Yani YDH'ler faaliyetlerine, amaçlarına ve çağrılarına uyma ve itaat konusunda insanları etkin bir şekilde yönlendirme ve ikna edebilme gücünü elinde bulundurmakta daha başarılıdırlar.

4. Modern Çağ'da YDH'lerin demografik başarısı daha fazladır. Bir başka ifadeyle yaş, cinsiyet, eğitim gibi değişkenler söz konusu olduğunda klasik dinlerden daha yaygın bir tabana yayılmış olduğu izlenimine sahiptirler. Stark'a göre bu, YDH'lerin sadece belirli cinsiyet ya da yaş gruplarını hedeflemesinin kendilerinin başarısını olumsuz olarak etkileyeceği anlamına gelir.

5. Stark'a göre uygun ortamlar iyi kullanılırsa içinde yaşanılan sosyal, kültürel, dini ve hukuki unsurlar çatışma ve gerilim yaratmaz ve

bu durum YDH'ler için verimli bir çalışma alanı meydana getirir. Hâlbuki klasik dinlere mensup topluluklarda bu ortamlar daima negatif bir faktör olarak görülmektedir.

6. Toplumdaki mevcut inançların durumuna bakıldığında YDH'lerin başarı şansının klasik dinlere göre daha yüksek olması bir başka önemli faktördür. Stark'a göre mevcut halleriyle eski dini yapılar toplumda bazı kesimlerin ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak bir konuma düşmüştür.

7. YDH'ler aynı zamanda sosyal ağlar açısından klasik dinlerden daha fazla etkindirler. Din değiştirme ve bir dini inanca bağlılığın artışı süreçlerinde bu sosyo-kültürel ağların çok etkin olduğu görülmektedir. Bir başka ifadeyle ona göre yeni bir dinî hareketin üyeleri arasında sosyal ilişkiler güçlü ise başarı oranı artar.

8. YDH'lerin dinamik bir şekilde mevcut dünya ile ilişkileri, tutum ve davranışları klasik geleneklerden daha yoğun ve daha dinamiktir. Daha açık bir ifade ile dinî ve dünyevî arasında denge kurma konusunda yeni hareketlerin başarı oranı daha fazladır.

9. Son olarak YDH'ler, grup içi sosyalleşmenin zayıf olduğu klasik hareketlerden çok daha hızlı bir sekülerleşme sürecine girebilirler (Stark 1987:13-24).

Teolojik Farklar

YDH'lerin en önemli farkı, monizme benzeyen genel ve soyut bir ilah/üstün güç fikrine sahip olmalarıdır. Hristiyanlığın karmaşık teolojisini bir tarafa bırakırsak geleneksel dinlerin hiç birisi kendi kuruçusunu Tanrı ilan etmemiştir. Hâlbuki bu dinî hareketlerin çoğunda liderlerin teolojik bir özelliği hemen dikkat çeker. Bu liderler, kendilerini ilahlık makamında görmüş ve insanları da kendilerine inanarak bu makama ulaşacaklarını vaat etmiş, böylece teolojiyi antropolojik bir ilah bilgisi hâline sokmak istemişlerdir (Özkan 2006:248).

Böylece çoğunlukla bu inançlar, Tanrı'yı insan biçimsel (antropomorfik) hâle dönüştürmek isterler. Bu inançların teolojik açıdan en belirgin farkı romantik bir ihya ile kadim paganizmi bilhassa Mısır, Yunan ve Roma paganizmini benimsemeleridir. Bunun yanında bu inançlar kadim Asya, Afrika ve Amerika kültürlerine ait pagan kalıntıları da yeşertmek isteyebilirler. Böylece doğa ve insan merkezli kutsallıkları, ritüel dansları, kehanetleri sorgusuz benimseyebilirler (Pearson 2006:434-438).

Eskatolojik Farklar

YDH'lerde eskatolojik inanç konusunda bir sınırlama yoktur. Büyük dinlerin başlıca söylemlerinden olan cennet, cehennem, hesap günü gibi anlayışlarını kabul etmezler ve cennetin hâlihazırda yaşanması gereken dinî bir durum olarak görürler.

Dahası geleneksel dinlerden ayrı olarak YDH'ler, öncelikle "sahte cennetlerini" kurmak için öncelikle "mevcut dünya" ile kavgalı olmayı esas alırlar. Bu bağlamda bu akımlar, daha çok siyasal ve ideolojik olan yeni bir dünya düzeni vaat edebilirler (Özkan 2006: 52-53).

Kurucusal Farklar

1980'lerde bu hareketlerin kurucusal farkı şöyle özetlenmekteydi; bu sistemlerde değişik bir dayanak, yeni kültürel bir hayat stili, geleneksel Kilise Hristiyanlığından belirgin bir şekilde farklı oluşun temelinde karizmatik liderlik yatar ve üyelerinin çoğunluğu orta sınıfa mensup iyi eğitilmiş kişilerden oluşan orantısız bir ölçü teşkil eden gençlerden oluşur" (Pearson 2006: 438).

Böylece YDH'leri geleneksel dinlerden ayıran en önemli farklardan biri kurtuluş ve kurtarıcı hakkındaki görüşleri olarak karşımıza çıkar. Zira geleneksel dinler tarafından son günlerde geleceği vaat edilen kurtarıcı, bu inanç sistemleri için artık gelmiştir. Bundan dolayı bu tür komplike liderler, kendilerini hem bir ilah hem de bir peygamber veya kurtarıcı/Mesih ilan edip normal zamanların teolojisini olağanüstü dönemlerin eskatolojisi hâline dönüştürmek isterler. Bu doğrultuda din-darlar ise artık son günlerin ideal toplumunun gerçekleştirmiş olduğunu sanarak kendilerini altın çağ nesli görüp yücelmeye çabalayabilirler.

Bunun doğal bir sonucu olarak YDH'ler, aynı zamanda bütün geleneksel inançların gittikçe kapsayıcılık veya çoğulcu teolojilere sahip oldukları bir dönemde, onlardan farklı olarak kendi kurucusunu kutsalın odağı ve tartışmasız figürü görerek, sahip olduğu mesajların dogmatik açıdan eşsizliğine inanabilir ve tavizsiz bir dışlamacılık içine girebilirler (Sarıkçıoğlu 2000:82).

Hatta bu akımlar daha da ileri giderek aslında kurucularının getirdiği mesajların dünyanın kuruluşundan itibaren "gizli" ve "gizemli" bir biçimde mevcut olduğunu öne sürebilirler. Buna bağlı olarak onların tüm evrene ait kurtuluş tarihi sunduğunu, diğer tarihsel din kurucularının bile kendi bağlamlarında aslında bu mesajları benimseyip yaymaya çalıştıklarını iddia edebilir ve sonuç olarak tüm insanlığın dinî tarihini kendi özel tarihlerinin bir yorumu olduğunu öne sürebilirler.

Özgün Reaksiyonel Farklar

Öncelikle YDH'ler, içinden çıktığı klasik dinlere muhalefet ederler. Bu doğrultuda bu hareketler, özellikle geleneksel dinlere mensup toplumlara karşı tepki geliştirip onları inkar ederek bu tepkilerini somut hâle getirirler. Alternatif olmak için kesin inkârı benimseyen bu hareketler, bu eylemleriyle aslında karşı tarafın da tepkisini göze alarak hareket ederler. Zira onlara göre aslında “geleneksel dinler” hoşgöründen uzak, baskıcı ve kısıtlayıcı oluşumlardır ve onların boyunduruğundan kurtulmak için azami çaba göstermek gerekir (Özkan 2006: 47).

Buna karşın geleneksel dinler de bu yeni hareketleri bir tehdit ve toplumsal barışın önündeki en büyük engellerden biri olarak görürler. Daha açık bir dille geleneksel dinlere mensup insanlara göre asıl bu hareketler, bireyin iradesini ipotek altına alan onları âdeta köle gibi gören dinî yapılarıdır. Onlara göre eşitlik fikri bu oluşumlarda farklı derece veya rütbeleri kabul etmediğinden herkesin prensiplere körü körüne bağlanması esası vardır (Wilson 2004:33).

Bundan dolayı geleneksel dinlerin ilahi inayet, hidayet, içine doğma diye nitelendirdiği dışarıdan eylemlere karşı bu akımlarda beyin yıkama, ferdi veya grup terapileri, hipnoz, uyuşturucu bağımlılığı, gençliğin cinselliğe olan zaafından yararlanma ve eğlenceyi teşvik gibi yöntemlere başvurulur (Özkan 2006:47-48). Yine geleneksel dindarların gözünde bu hareketler, sosyal açıdan kendi taraftarlarını cemaat üyesi yerine ekonomik açıdan müşteri veya sömürü aracı olarak sayarlar. Dolayısıyla onlara göre bu hareketler kesin bir ifadeyle taraftarlarını mali açıdan zarara uğratan, onları hem bedenem hem de maddi açıdan sömüren ideolojilerdir (Özkan 2006:48).

KAYNAKÇA

Bromley, David (1988); “New Religious Movements”, *Encyclopedia of Religion and Society*, ed. W. H. Swatos, Altamira, ss. 328- 333.

Clarke, Peter B. (2006); “Introduction: New Religions As A Global Phenomenon”, *Encyclopedia of New Religious Movements*, ed. Peter B. Clarke, New York- London, ss. 11- 14.

Garrett, Cathrine (2001); “Transcendental Meditation, Reiki and Yoga: Suffering, Ritual and Self- Transformation”, *Journal of Contemporary Religion*, 16(3), ss. 329-42.

_____ (2006); “Self Transformation”, *Encyclopedia of New Religious Movements*, ed. Peter B. Clarke, New York- London, ss. 572- 573.

Özkan, Ali Rafet (2006); *Kıyamet Tarikatları: Yeni Dini Hareketler*, İstanbul.

Pearson, Jo (2006); "Neo- Paganism", *Encyclopedia of New Religious Movements*, ed. Peter B. Clarke, New York- London, ss. 434- 438.

Robbins, Thomas (1988); *Cults, Converts and Charisma*, London.

_____ (2000); "'Quo Vadis' the Scientific Study of New Religious Movements?", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 39/4, ss. 515-523

Rose, Stuart (2006); "Spirtuality", *Encyclopedia of New Religious Movements*, ed. Peter B. Clarke, New York- London, ss. 600- 602.

Sarıkcıoğlu, Ekrem (2000); "Yeni Dinî Akımlar", *Dinler Tarihi Araştırmaları II Sempozyum:20-21 Kasım 1998 Konya*, Ankara, ss. 81-87.

Sethi, A. S. (1990-1991); 'Self transformation', *Journal of Comparative Sociology and Religion*, ss. 1-56.

Stark, Rodney (1987); "How New Religions Succeed: A Theoretical Model", *The Future of New Religious Movements*, ed. David G. Bromley-Phillip H. Hammond, ss. 11- 29.

Swator, William H. (1998); "Church- Sect Theory", *Encyclopedia of Religion and Society*, ed. Peter Kivisto, Altamira, ss. 90-94.